

ELEŞTİREL DÜŐUNME VE ÖĞRETİMİ

TEACHING CRITICAL THINKING

S. Sadi SEFEROĞLU*, Cenk AKBIYIK**

ÖZET: Bilgi toplumu öğrencilerinin, öğretmenin sunduğu uyarıcıyı edilgen olarak işleyen bireyler olarak yetiştirilmesi yerine, öğrenme sürecine etkin olarak katılan bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Bilgiyi seçme, örgütleme ve kullanma davranışları bakımından eleştirel düşünme becerilerini kazanmış bireylerle bu becerileri yeterince kazanamamış bireyler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Alan yazın, eleştirel düşünme becerilerini kazanmış ve bu becerileri kullanan öğrencilerin daha etkili biçimde öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları ve karşılaştıkları durumlarda eleştirel düşünme becerilerini kullanmaları bu nedenle giderek önem kazanmaktadır. Sahip olunan eleştirel düşünme becerilerinin uygun durumlarda kullanılması ise eleştirel düşünme eğilimlerine sahip olunmasıyla olanaklı olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: düşünme becerileri, eleştirel düşünme, eleştirel düşünme eğilimleri, öğrenme, öğretim

ABSTRACT: Students of information society should be taught to be active participant in their own learning instead of being trained as passive processors of stimuli presented by the teacher. Those who developed critical thinking skills significantly differ from those who didn't in terms of selecting, organizing, and using information. Literature indicates that those who have developed and used critical thinking skills learn more effectively. Therefore, it is important that students develop critical thinking skills and use those skills in various situations. Being able to use critical thinking skills in appropriate situations is possible only when people have critical thinking disposition.

Keywords: thinking skills, critical thinking, , critical thinking dispositions, learning, teaching

1. GİRİŐ

Eğitim işi, insan gereksinimlerinin çokluğu ve çeşitliliğine bağlı olarak gün geçtikçe zorlaşmakta, kazanılan her yeni beceri hemen arkasından kazanılması beklenen bir ya da birkaç yeni beceriyi öğrenmeyi gerektirmektedir. Günümüz eğitim kurumlarının önemi, eğitimin yaşam boyunca devam etmeye başlamasıyla birlikte artmaya başlamıştır. Öte yandan çağdaş dünyanın gereksinimleri günümüz bireylerinin düşünme becerilerine sahip olmalarını bir zorunluluk haline getirmiştir. Öğretimde bilgi alıp verme yerine, düşünmeyi öğrenme önem kazanmaktadır. Bu yüzden modern okullarda düşünen, eleştiren, üreten, bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler yetiştirilmeye çalışılmakta, öğrencilere düşünme becerilerini kazandırmaya yönelik eğitim programları hazırlanmaktadır.

Bu çalışmada eleştirel düşünme konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle düşünme becerileri ve eleştirel düşünme kavramlarına açıklık getirilmiş daha sonra eleştirel düşünme kavramının eğitim programlarındaki yeri ve önemi irdelenmiştir. Son olarak eleştirel düşünme becerilerinin eğitiminin değişik yönleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

2. DÜŐUNME BECERİLERİ

Presseisen (1985) düşünme becerilerini “temel işlemler, problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme” olmak üzere aşamalı bir biçimde ele almaktadır. Temel işlemler, ne-

* Yrd.Doç.Dr. Hacettepe Üniv. Eğitim Fak. Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Beytepe-ANKARA. sadi@hacettepe.edu.tr

** Bilim Uzmanı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Teknolojisi Bilim Dalı ANKARA. cenkakbiyik@yahoo.com

den sonuç ilişkilerini belirleme, benzetmeleri belirleme, ilişkileri belirleme, sınıflandırma ve nitelikleri belirleme olarak ele alınmaktadır. Problem çözme kısaca; tanımlanmış bir zorluğun üstesinden gelme, zorlukla ilgili bilinenleri birleştirme, zorlukla ilgili toplanması gereken veriyi belirleme, çözümler üretme, üretilen çözümleri sınama, problemlerin daha basit ifade edilişlerini arama becerilerini içermektedir. Karar verme ise, konuyla ilgili bilgileri birleştirme, seçenekleri kıyaslama, gereksinim duyulan bilgiyi belirleme ve nihayet seçenekler içinde en uygununu belirleme becerilerinden oluşmaktadır. Eleştirel düşünme becerileri kısaca; ifadeleri çözümlenme, ifade edilmiş düşüncelerin farkına varma, önyarguların farkına varma, düşüncelerin farklı ifade edilişlerini arama olarak özetlenebilir. Yaratıcı düşünme ise temel olarak düşünmenin mantığa, sezgiye dayalı yönlerini kullanarak özgün, estetik bir ürün ortaya koyma becerilerinden oluşmaktadır.

Özden (2000) düşünme becerilerinin; eleştirel düşünme, problem çözme, okuduğunu anlama, yazma, bilimsel düşünme, yaratıcı düşünme ve yaratıcı problem çözme becerilerinden oluştuğunu belirtmektedir. Öte yandan Beyer (1988) düşünme becerilerini üç düzeyde ele almaktadır. Beyer'e göre düşünme becerileri, (1) problem çözme, karar verme ve kavramsallaştırma becerileri, (2) eleştirel düşünme becerileri ve (3) bilgiyi işleme becerilerinden oluşmaktadır.

Düşünme becerileriyle ilgili bu tanımlamalara bakıldığında bir takım ortak noktaların varlığı dikkat çekmektedir. Bu ortak noktalar problem çözme ve karar vermede yoğunlaşmaktadır. Bunlara ek olarak problem çözme ve karar verme süreçlerini yaşadıkdan sonra Beyer'in ifadesiyle bilgiyi işleyerek yaşanan soruna bir çözüm sunma veya bir ürün ortaya koyma becerisi kendisini göstermektedir.

3. ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Eleştirel kelimesinin İngilizce karşılığı olan "critical" kelimesi değerlendirme, yargılama, ayırt etme anlamlarını dile getiren Yunanca "kritikos" teriminden türetilmiş, Latince'ye "criticus" olarak geçmiş ve bu yolla diğer dillere yayılmıştır (Kaya 1997). Eleştirme, bir şeyi iyi ya da kötü yanlarıyla değerlendirme anlamına gelmektedir. Eleştirel düşünme kavramı Sokrates'e kadar dayanır. Önceleri, bu kavramdan, felsefe aracılığı ile davranışlarımıza rehberlik etmeyi amaçlayan mantıklı düşünme anlaşılmaktaydı. Zaman zaman olayların doğru biçimde tanımlanması olarak ele alınan eleştirel düşünme, daha sonra kapsamlı biçimde tanımlanmaya başlamıştır (Kaya 1997).

Eleştirel düşünme, felsefe ve psikoloji gibi iki ana disiplinin inceleme alanındadır. Akınoğlu'na göre (2001) Felsefi yaklaşım daha çok düşünmenin normları, insan düşüncesi ve tarafsız bir dünya görüşü için gerekli olan bilişsel niteliklerle ilgilenmektedir. Psikolojik yaklaşım ise düşünmenin ne olduğuyla, nasıl geliştirilebileceğiyle ve eleştirel düşünme merkezli problem çözme becerileriyle daha fazla ilgilenmektedir.

Eleştirel düşünmenin bilgiyi etkili bir şekilde kazanma, değerlendirme ve kullanma yeteneklerine ve eğilimlerine dayandığını belirten Demirel (1999), eleştirel düşünmenin beş temel boyutunun bulunduğunu ve bunların "tutarlılık, birleştirme, uygulanabilme, yeterlilik ve iletişim kurabilme" olduğunu belirtmektedir. Tutarlılık, eleştirel düşünen bireyin düşüncedeki çelişkilerin farkına varması ve bu çelişkileri ortadan kaldırabilmesiyle ilgilidir. Birleştirme boyutundan eleştirel düşünen bireyin düşüncenin boyutları arasında ilişkiler kurabilmesi kastedilmektedir. Uygulanabilme boyutuna göre eleştirel düşünen birey düşüncelerini bir model üzerinde uygulayabilmelidir. Yeterlilik boyutu eleştirel düşünen bireyin, deneyimlerini ve ulaştığı sonuçları gerçekçi temellere dayandırabilmesini ifade etmektedir. İletişim kurabilme boyutunda ise eleştirel düşünen bireyin düşüncelerini etkili bir iletişimle, anlaşılır bir biçimde paylaşabilmesi söz konusudur.

Öte yandan Ennis (1985) yargılama, bilginin geliştirilmesi ve sorgulama olarak eleştirel düşünmenin üç yapısından söz etmiş ve eleştirel düşünmeyi ne yapılacağına, neye inanılacağına karar

vermeye odaklanmış yansıtıcı ve mantıklı düşünme olarak tanımlamıştır. Watson ve Glaser, eleştirel düşünmeyi bireyin varsayımları, saklı inanç, değer ve tutumları belirleme yeteneği olarak görmüştür. Smith ise eleştirel düşünmenin iddiaları kabul ya da reddetmeye odaklı yargılama olduğunu belirtmiştir. Paul, eleştirel düşünmenin bireyin kendi düşüncesini şekillendirme ve değerlendirme süreçleri olduğunu belirtmiştir. Mayhew'e göre ise eleştirel düşünme nasılı ve niçini sorgulama sürecidir (Akt. Branch, 2000).

Eleştirel düşünmenin bu farklı bakış açılarıyla tanımlamalarının dışında disiplinler arası bir tanımının yapılmasına yönelik çalışmalarda da bulunulmuştur. Örneğin, 1990 yılında Amerikan Psikoloji Derneğinin (APA) öncülüğünde Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dan 46 kuramcının katılımıyla yapılan çalışmalar sonunda eleştirel düşünme, "bireyin ne yapacağına ve neye inanacağına karar vermesi için çözümleyici, değerlendirmeye yönelik bilinçli yargılarda bulunması ve bu yargıları ifade etmesi" biçiminde tanımlanmıştır (Evancho, 2000).

4. ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ

Türk Dil Kurumu sözlüğünde beceri; "elinden iş gelme durumu, bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği", eğilim ise "bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelme" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2002). Tishman, Jay ve Perkins (1992), eğilimlerin davranışlarımıza ve becerileri kullanmamıza kılavuzluk ettiklerini belirtmişlerdir. Siegel'e (1999) göre ise düşünme eğilimleri bireyin özelliğidir, düşünmeye olan istekliliğidir.

Bireyin belli becerilere sahip olması, bu becerileri uygun durumlarda kullanacağı anlamına gelmemektedir. Yapılan araştırmalar gerekli eğilimlere sahip olmadıkları için öğrencilerin sahip oldukları düşünme becerilerini kullanmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir (Perkins, Farady ve Bushey, 1991; Tishman, Jay ve Perkins, 1992; Wendy, 1992). Bireyi iyi düşünebilen bir birey yapan sahip olduğu bilişsel beceriler ya da yeteneklerden çok, araştırmaya, netliği aramaya, entelektüel risk almaya ve eleştirel düşünmeye olan eğilimidir.

1992 yılında yapılan APA çalışmalarında da bireylerin, eleştirel düşünme becerilerine sahip olsalar bile bu becerilerini gerektiği gibi kullanmayabildikleri savı destek görmüştür (Facione, 1990). Branch (2000) bireylerin eleştirel düşünme becerilerini kullandıklarını ortaya çıkaran yedi özelliğini "meraklı olma, açık görüşlü olma, sistematik olma, çözümleyici olma, entelektüel olgunluk, özgüven sahibi olma ve doğruyu arama" şeklinde listelemiştir.

Ennis (1985), eleştirel düşünmeyi, ne yapılacağına ve neye inanılacağına karar vermeye odaklı mantıklı ve yansıtıcı düşünme olarak tanımlamıştır. Eleştirel düşünmenin yeteneklerden ve eğilimlerden oluştuğunu belirten Ennis (1985, s. 54) eleştirel düşünme eğilimlerini;

- Tez ya da sorunun açık ifadesini arama.
- Nedenler arama.
- İyi bilgilendirilmeye çalışma.
- Güvenilir kaynakları kullanma ve kullanılan kaynakları belirtme.
- Durumu bütünüyle göz önüne alma.
- Ana noktaya bağlı kalmaya çalışma.
- Asıl ya da temel sorunu akılda tutma.
- Seçenekler arama.
- Açık fikirli olma.
 - Başkalarının görüşlerini dikkate alma
 - Karar verirken kabul edilmeyen dayanak noktalarını, dayanak noktalarının kabul edilmesinden etkilenmeden kullanma

- Kanıt ve nedenlerin yeterli olmadığı durumlarda kararı erteleme
- Kanıt ve nedenlerin yeterli olduğu durumlarda karar almaya yönelik davranış gösterme.
- Konunun izin verdiği ölçüde kesinlik arama.
- Karmaşık bir bütünün parçalarını düzenli bir biçimde ele alma.
- Diğer insanların duygularına, bilgi ve kültür düzeylerine duyarlı olma.

şeklinde sıralamaktadır. Ennis'in eğilimlerle ilgili bu listesi bu konuda yapılan değerlendirmeleri özetler niteliktedir. Örneğin, birey hem bir konuda bir eylemde bulunmaya, o konuda düşünmeye istekli olmalı, ancak aynı zamanda da açık görüşlü davranarak kendisine eleştirel bir gözle bakabilmelidir. Ennis'in kapsamlı listesine bakıldığında ayrıca, eğilimlerin birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları da görülmektedir.

5. EĞİTİM PROGRAMLARININ HEDEFİ OLARAK ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Düşünme becerileri, eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme eğilimleri kavramları incelendiğinde değinilmesi gereken bir başka konu da eğitim programlarıdır. Bu kavramların eğitim programlarındaki yeri, bu kavramlara ve dolayısıyla yukarıda belirtilen özelliklere sahip bireylerin yetiştirilmelerine verilen önemi anlama açısından önemlidir. Günümüzde eğitimin en önemli amacı, değişik koşullara uyum sağlayabilecek, esnek ve açık düşünebilecek bireyler yetiştirmektir. Sahip olduğumuz varsayımlar, genellemeler, önyargılar, kalıp düşünceler dünyayı algılayışımızı ve davranışlarımızı etkilemektedir. Ancak Paul'un (1984) de belirttiği gibi insanlar çoğu zaman bilişsel modellerin davranışlarını etkilediğinin farkında değildirler. Bu farkındalık ise bireylerin eleştirel düşünebilmesi ile sağlanabilir. McTighe ve Schollenberger (1985) günümüzde karşılaştığımız enerji, sağlık, işsizlik, eğitim ve çevre sorunlarının çözümü için daha fazla kaynak, zaman ve enerji ayırmanın yeterli olmadığını belirtmektedir. Tüm bu sorunların çözümü için düşünen, sağlıklı kararlar veren, sorumluluk alan bireylere toplumun tüm kesimlerinde gereksinim bulunmaktadır.

Epstein'e (1999) göre eleştirel düşünme, çok fazla bilginin ve bizi ikna etmeye çalışan çok fazla kişinin olduğu dünyaya karşı bir savunmadır. Eleştirel düşünme yeteneği, bireyleri doğrulanmamış iddia ve düşünceler arasında bocalamaktan kurtarır. Gerçeğin bulunmasına yönelik sorgulama ve eleştiri, bireylerin bilişsel gelişimleri için gereklidir.

Eleştirel düşünebilme ve etkili kararlar alabilme, eğitilmiş bir bireyin sahip olması gereken bilişsel becerilerdir (NCEE, 1988). Eleştirel düşünme bilgi üretimini hareket ettiren motordur. Demokratik bir toplumda bireylerin eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları, eleştirel düşünme ve karar verme becerilerini karşılaştıkları karmaşık sosyal problemlerin çözümünde kullanmaları çok önemlidir. Eğitim felsefecilerinin görüşlerine göre eleştirel düşünme öğretim sürecinde kullanılacak seçeneklerden biri değil, eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır (Norris, 1985). Çünkü eleştirel düşünme eğitilmiş olmanın gerekli bir koşuludur.

Patrick (1986), eleştirel düşünmeye toplumsal özgürlükler ve demokrasi açılarından bakarak kapalı, totaliter toplumların genel kabul görmüş düşüncelerin eleştirilmesine izin vermediklerini, oysa demokratik bir toplumun okullarında sorgulamanın ve eleştirmenin özendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında eleştirel düşünmenin, demokratik yönetimlerin gelişmesine ve toplumun özgürleşmesine katkıda bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Eğitim programlarının hedefi açısından bakıldığında eleştirel düşünmeyle ilgili Türkiye'de yapılmış oldukça az sayıda araştırmanın olduğu, ancak son yıllarda bu konuda bir yoğunluğun dikkat çektiği gözlenmektedir. Örneğin ilköğretim IV. sınıf öğrencileri ile gerçekleştirdiği deneysel çalışmasında Akınoğlu (2001), eleştirel düşünme becerilerini temel alan Fen Bilgisi öğretiminin öğrencilerin Fen Bilgisi dersine karşı tutumları ve Fen Bilgisi dersi erişileri üzerinde geleneksel anlayıştan daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Şahinel (2001) eleştirel düşünme bece-

rileriyle tümleşik dil becerilerinin geliştirilmesi yaklaşımının, öğrencilerin toplam erişileri ve Türkçe dersine yönelik tutumları üzerinde, geleneksel yöntemden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. İlköğretim 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin problem çözme, karar verme, soru sorma, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini kazandırma yeterliklerini inceleyen Gelen'in (1999) araştırma bulgularına göre öğretmenler kendilerini yeterli bulduklarını belirttikleri halde yapılan gözlemlerde yetersiz buldukları anlaşılmıştır. Gelen ayrıca öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğrencilere bilgi düzeyinde sorular yönelttiklerini belirtmektedir. Ders kitaplarının eleştirel düşünme eğitimine katkılarının incelendiği bir çalışmada ise (Munzur, 1999) kitapların yaratıcı düşünme, problem çözme ve eleştirel düşünme eğitimi vermede yetersiz oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Yurtdışında yapılan araştırmalar incelendiğinde eleştirel düşünmenin akademik başarıya olan etkisini incelemeye yönelik araştırmaların ön plana çıktığı gözlenmektedir. Bu araştırmalarda eleştirel düşünmenin akademik başarıyı olumlu yönde etkilediği (Ip, Lee, Lee, Chau, Wootton ve Chang, 2000; Adams ve diğerleri 1999) şeklindeki bulgular daha fazla olmakla birlikte çelişkili sonuçların elde edildiği de (Facione ve Facione, 1997) görülmektedir. Ayrıca eleştirel düşünmenin öğrenmeyi daha bilinçli duruma getirdiği, öğrenci yanıtlarının niteliğini yükselttiği, öğrencilerin bilişsel farkındalıklarını artırdığı yönündeki bulgular dikkat çekmektedir. Düşünme eğilimleri konusunda cinsiyetler arasındaki farklılıkları inceleyen Facione, Giancarlo, Facione ve Gainen (1995) bayan üniversite öğrencilerinin açık fikirli olmaya ve bilişsel olgunluğa erkek üniversite öğrencilerinden daha çok eğilimli olduklarını, erkek üniversite öğrencilerinin ise bayan üniversite öğrencilerinden daha fazla çözümleyici düşünme eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir.

Günümüz toplumlarında açık görüşlü, bilimsel ve eleştirel düşünebilen bireylerin varlığı yaşanan sorunlara çözüm önerileri üretilmesi ve sağlıklı kararlar verilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Eleştirel düşünme bilgi üretimi sürecini tetikleyen bir güçtür. Ancak eğitim programlarının bu konuda gerekli altyapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eleştirel düşünmenin akademik başarıya olumlu etkileri araştırmalarla desteklendiği halde, Türkiye'de durumun hem öğretmenler ve hem de ders kitapları açısından pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir.

6. ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİTİMİ

Eleştirel düşünme becerilerinin eğitimiyle ilgili çalışmalar incelendiğinde bu konuda farklı yaklaşımların varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Brandt (1985) düşünme becerileri eğitiminin "düşünme öğretimi", "düşünmeyi öğretme" ve "düşünmeyle ilgili öğretim" olmak üzere üç temel öğesinin bulunduğunu belirtmektedir. Brandt'ın sözünü ettiği bu üç temel öğeden düşünme öğretimi, öğretmen ve yöneticilerin öğrencileri düşünmeye yöneltecek öğrenme-öğretme ortamları hazırlamaları anlamına gelmektedir. Düşünmeyi öğretme, düşünme becerilerinin bir öğretim programı çerçevesinde öğretilmesidir. Düşünmeyi öğretmede düşünme becerilerinin bir konu alanıyla ilişkilendirilerek öğretilmesi daha etkilidir. Düşünmeyle ilgili öğretimin üç bileşeni vardır. Bunlar:

- Bilişsel süreçlerin öğretilmesi: Eğitimin bu kısmı, nasıl düşündüğümüz, belleğimizin nasıl çalıştığı, nasıl düş kurduğumuz ve nasıl öğrendiğimiz gibi bilişsel süreçlerin öğretilmesiyle ilgilidir.
- Düşünmenin bilincinde olma: Düşünme becerilerini etkili olarak kullanabilmeleri için öğrencilerin kendi düşünme süreçlerini gözlemlenmeleri ve değerlendirmeleri gerekmektedir. Düşünmenin bilincinde olma öğrencilerin nasıl düşündüklerinin, nasıl yargıda bulduklarının tartışılmasıyla, farklı öğrencilerin düşünme süreçlerinin karşılaştırılmasıyla kazandırılabilir.
- Epistemik biliş: Epistemik biliş, bilim adamlarının, mucitlerin, sanatçıların düşünme süreçleriyle ilgilenmektedir. Eğitimin bu kısmında öğrencilerin "Bilim adamlarının düşünme süreci sanatçıların düşünme sürecinden hangi açılardan farklıdır?", "Sanatçılar yeni bir ürün ortaya koyarken nasıl düşünürler?" gibi soruları tartışmaları gerekmektedir.

Sınıflarında eleştirel düşünmeyi destekleyen öğretmenler, öğrencilerin bilişsel gelişimlerine önemli katkılarda bulunmakta ve eleştirel düşünmeye yönelik olan olumlu tutumu artırmaktadırlar. Derslerde eleştirel düşünme becerileri düzenli olarak kullanıldığında, öğrencilerin eleştirel düşünme sürecine katılmaları artma eğilimindedir. Patrick (1986) eleştirel düşünmenin konu alanına bağımlı olarak öğretilmesinin, derste öğrenilen becerilerin benzer konu alanlarında ve ders dışında benzer durumlarda kullanılmasını sağlamada etkili bir araç olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir konu alanından bağımsız, sadece eleştirel düşünme üzerinde yoğunlaşmış eğitimler eleştirel düşünme becerilerinin kazanılmasında yetersiz kalmaktadır. Genel kaniya uygun olarak Huitt de (1998) eleştirel düşünme becerilerinin en iyi biçimde bir konu alanıyla ilişkilendirildiklerinde kazanıldıklarını belirtmektedir. Huitt ayrıca, tek bir eleştirel düşünme kursunun öğrencileri eleştirel düşünebilen bireyler durumuna getirmesinin beklenmemesi gerektiğini, öğrencilerin kazandıkları eleştirel düşünme becerilerini kullanmadıklarında bu becerileri kaybedebileceklerini, bu yüzden tüm düzeylerdeki öğretim programlarının öğrencileri eleştirel düşünme becerilerini kullanmaya yöneltecek biçimde hazırlanmaları gerektiğini belirtmektedir.

Öte yandan eleştirel düşünme karmaşık bir bilişsel etkinlik olduğundan eleştirel düşünme öğretiminde tek bir öğretim yaklaşımının kullanılması yeterli olmamaktadır. Huitt'e (1998) göre eleştirel düşünme becerileriyle ilk kez karşılaşan öğrencilere bu beceriler doğrudan öğretilbilir ancak doğrudan öğretim eleştirel düşünme becerilerinin kazanılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu noktada eleştirel düşünme becerilerinin öğretiminde becerinin öğretmen tarafından açıklanmasının ve nasıl kullanılacağını anlatılmasının etkisiz bir yol olduğu unutulmamalıdır (Sternberg, 1987). Çünkü beceriyi ve becerinin nasıl kullanılacağını anlatan öğretmen, öğrencinin gerçekleştirme gereken düşünme işini öğrenci yerine yapmaktadır. Bu nedenle de öğrenciler, yaşamda karşılaştıkları ikilemleri çözümlenmeye, gerçek yaşamla ilgili yargıda bulunmak üzere düşünmeye yönlendirilmeli, öğretmen denetiminde alıştırma yapmalıdırlar.

Eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de tartışma yönteminin anlatma yöntemine göre daha etkili olmasıdır. Uysal'a (1998) göre sınıf tartışmalarında bazı noktalara dikkat edilmesi öğrencilerin eleştirel düşünme becerisini artırmaktadır. Öğrencilerine üst düzey sorular soran, verilen yanıtların kanıtlarla desteklenmesini isteyen öğretmenler, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini kazanmalarını ve onların eleştirel düşünmeye olan eğilimlerinin artmasını sağlamaktadırlar. Düşüncelerin serbestçe fakat bir disiplin içerisinde ifade edilebildiği ve irdelenebildiği açık ve destekleyici sınıf ortamları, eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazanılmasında olumlu etkilere sahiptir. Eleştirel düşünme öğretiminde etkili öğretmenler, öğrencilerini seçenekler aramaya, yargılarını savunmaya yöneltmektedirler (Patrick, 1986; Bowman, 1987).

Öte yandan açık uçlu soruların eleştirel düşünme becerilerini kazanabilmeleri için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hirose'a (1992) göre öğrenciler, bilgileri bir sünger gibi emmek yerine problemleri çözümlenmeye, sorgulamaya, kendi düşünce ve inançlarını diğer insanların düşünce ve inançlarıyla karşılaştırmaya yönlendirilmelidir. Ayrıca öğrencilere yöneltilen soruların yanıtlanması için tanınan süre de önem taşımaktadır. Örneğin, sorulan bir sorunun yanıtlanması için 3-5 saniye beklenilmesi öğrencilerin daha üst düzey yanıtlar vermelerine olanak sağlamaktadır (Carol, 1989).

Eleştirel düşünme öğretiminde kullanılabilir yöntemleri inceleyen Potts (1994) bu konuda çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Potts'un "Eleştirel Düşünme Öğretimi İçin Yöntemler" başlıklı çalışmasındaki önerileri "Bilgiler arasındaki analogileri buldurma, öğrencilerin problem çözerken verilen bilginin gerekliliğini ve uygunluğunu araştırmalarını sağlama, problemlerin farklı çözüm yollarını isteme, öğrenciler arası iletişimi ve etkileşimi artırma, öğrencilere açık uçlu sorular sorma, soruları yanıtlamaları için öğrencilere yeterince zaman tanıma ve öğrencilerden kazandıkları becerileri farklı durumlarda kullanmalarını isteme" şeklinde özetlenebilir.

Bunlara ek olarak öğrencilerin bazı bilişsel becerileri kazanmış olmaları, bu becerileri konu alanlarında ve yaşamlarında etkili biçimde kullanacakları anlamına gelmemektedir. Öğrencilerin öğrendikleri bilişsel becerileri etkili biçimde kullanabilmeleri için tüm eğitim programlarında bu becerileri temele alan çalışmaların yapılması ve tüm konu alanı uzmanlarının düşünme becerileri eğitimi almalarının sağlanması gerekmektedir.

7. SONUÇ

Eleştirel düşünme günümüz eğitim programlarının istendik bir hedefidir. Ancak eleştirel düşünmeyi yaşamlarında etkili biçimde kullanabilen bireyler eleştirel düşünme becerilerine ve eleştirel düşünme eğilimlerine sahip bireylerdir. Bu yüzden de eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazandırılması çağdaş eğitim programlarının hedefleri arasında olmalı ve düşünme becerileri öğrenme sürecinde temel konumda bulunmalıdır. Bu bağlamda, ders kitaplarının bu konuda gerekli desteği verebilecek nitelikte olacak şekilde hazırlanmaları sağlanmalıdır.

Bazı kaynakların, eleştirel düşünmenin tanımını genişleterek eleştirel düşünmeyi üst düzey düşünmeyle aynı anlamda kullanmalarına karşın alan yazın incelendiğinde düşünme becerilerinin genellikle problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme becerileri biçiminde düzenlendiği, ayrıca eleştirel ve yaratıcı düşünme üzerinde daha çok durulduğu görülmektedir. Ne yapılacağına ve neye inanılacağına karar vermeye odaklı mantıklı ve yansıtıcı düşünme olarak tanımlanabilen eleştirel düşünme yeteneklerden ve eğilimlerden oluşmaktadır.

Eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazandırılması için bir takım hususlara önem verilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki öğrencilerin kendilerini güvende hissedecekleri öğrenme ortamlarının hazırlanmasıdır. Öğrencilerin düşünme süreçleri izlenmelidir. Özellikle soru sorma ve sorgulama konusu önemsenmelidir. Öğrencilere açık uçlu sorular sorulmalı ve ayrıca onların nitelikli soru sormaları sağlanarak bu konuda gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır.

Öğrencilerin birbirlerinin düşüncelerini paylaşabilecekleri ve değerlendirebilecekleri öğrenme ortamlarının oluşturulması ve başkalarının bakış açılarını anlamalarına yönelik öğrenme-öğretme etkinliklerinin düzenlenmesi üzerinde durulması gerekli başka bir husustur. Öğrencilerin kendi düşünme süreçlerini değerlendirmelerine yönelik öğrenme-öğretme etkinliklerinin düzenlenmesi ve bununla ilgili olarak çelişkili konular üzerinde fikir tartışmalarının düzenlenmesi de yararlı ve gereklidir.

Eserlerdeki ön yargıları ve eğilimleri belirlemeye yönelik çalışmalar yapma ve bu amaçla farklı görüşleri yansıtan eserleri inceleme ve tartışma, eleştirel düşünme beceri ve eğilimlerinin kazandırılmasında etkilidir. Ayrıca problemlerin farklı çözüm yollarını isteme, öğrencilerden kazandıkları becerileri farklı durumlarda kullanmalarını isteme ve öğrencilerin karmaşık sorulara yanıt verebilmeleri için onlara yeteri kadar süre tanıma da bu becerilerin kazandırılması sürecinin olmazsa olmazları olarak ele alınabilir. Son olarak, eleştirel düşünmede öğrencilere model olma, çelişkileme ve düşünce ayrılıklarına ve tartışmaya hoşgörülü bir sınıf ortamı oluşturma bireylerin gelişimleri açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, sınıflarında bu ortamları oluşturma sorumluluğu verilmiş olan öğretmenlere hem hizmet öncesinde ve hem de hizmet içinde eleştirel düşünme konusunda gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adams, M. H., Whitlow, J. F., Stover, L. M.; & Johnson, K. W. (1999). A longitudinal evaluation of baccalaureate students' critical thinking abilities. *Journal of Nursing Education*. 38, 3, 139-141.
- Akinoğlu, O. (2001). *Eleştirel düşünme becerilerini temel alan Fen Bilgisi öğretiminin öğrenme ürünlerine etkisi*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, yayımlanmamış doktora tezi.
- Beyer, B. K. (1988). Developing a scope and sequence for thinking skills instruction. *Educational Leadership*, 7, 26-30.

- Bowman, E. L. (1987). *Philosophy professors' conception, teaching, and assessment of critical thinking*. Southern Nazarene University, Oklahoma, unpublished doctoral dissertation.
- Branch, J. B. (2000). *The relationship among critical thinking, clinical decision-making, and clinical practica: A comparative study*. University of Idaho, Idaho, unpublished doctoral dissertation.
- Brandt, R. S. (1985). Comparing approaches to thinking. A. Costa (Ed.), *Developing Minds* (s. 244-246). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Carol, T. M. (1989). *Critical thinking: Promoting it in the classroom*. ERIC-Education Resources Information Center, (ERIC Document Reproduction Service No: ED306554). Temmuz 2005'te <http://www.eric.ed.gov/> adresinden alınmıştır.
- Demirel, Ö. (1999). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Ennis, R. (1985). Goals for critical thinking curriculum. A. Costa (Ed.), *Developing Minds* (s 54-57). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Epstein, R. L. (1999). *Critical Thinking*, Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Evancho, R. S. (2000). *Critical thinking skills and dispositions of the undergraduate baccalaureate nursing student*. Southern Connecticut State University, Connecticut, unpublished master's thesis.
- Facione, P. A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Research findings and recommendations*. Millbrae, CA: The California Academic Press. (ERIC Document Reproduction Service No: ED315423). Temmuz 2005'te <http://www.eric.ed.gov/> adresinden alınmıştır.
- Facione, P. A.; Giancarlo, C.; Facione, N., & Gainen, J. (1995). The disposition toward critical thinking. *Journal of General Education*, 1.
- Facione, N.C. and Facione, P.A. (1997). Critical thinking assessment in nursing education programmes: An aggregate data analysis. Millbrae, CA: The California Academic Press.
- Gelen, İ. (1999). *İlköğretim okulları 4. sınıf öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinde düşünme becerilerini kazandırma yeterliklerinin değerlendirilmesi*. Çukurova Üniversitesi, Adana, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Hirose, S. (1992). *Critical thinking in community colleges*. ERIC Clearinghouse for Junior Colleges Los Angeles CA. (ERIC Document Reproduction Service No: ED348128). Eylül 2005'te <http://www.ericdigests.org/1992-2/critical.htm> adresinden alınmıştır.
- Huitt, W. (1998). *Critical thinking: An overview*. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University. Eylül 2005'te <http://chiron.valdosta.edu/whuitt/col/cogsvs/critthnk.html> adresinden alınmıştır.
- Ip, W.; Lee, D. I.; Lee, J. C.; Wootton, Y., & Chang, A. (2000). Dispositions toward critical thinking: A study of Chinese undergraduate nursing students. *Journal of Advanced Nursing*, 32, 84-90.
- Kaya, H. (1997). *Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul, yayımlanmamış doktora tezi.
- Mctighe, J. ve Schollenberger, J. (1985). Why teach thinking. A. Costa (Ed.), *Developing Minds* (s. 3-6). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Munzur, F. (1999). *Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında eleştirel düşünme eğitimi üzerine bir değerlendirme*. Ankara Üniversitesi, Ankara, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- NCEE (1988). *A nation at risk: The imperative for educational reform*. Washington DC: Government Printing Office.
- Norris, S. P. (1985). Synthesis of research on critical thinking. *Educational Leadership*, 8, 40-45.
- Özden, Y. (2000). *Öğrenme ve öğretme*, Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Patrick, J. J. (1986). *Critical thinking in the social studies*. ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education Bloomington IN. (ERIC Document Reproduction Service No: ED272432). Ağustos 2005'te <http://www.ericdigests.org/pre-924/critical.htm> adresinden alınmıştır.
- Paul, R. W. (1984). Critical thinking fundamental to education for a free society. *Educational Leadership*, 1, 5-14.
- Potts, B. (1994). *Strategies for teaching critical thinking*. ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation, The Catholic University of America, Department of Education, O'Boyle Hall, Washington, DC. ERIC-Education Resources Information Center, (ERIC Document Reproduction Service No: ED385606). Haziran 2005'te <http://www.eric.ed.gov/> adresinden alınmıştır.
- Presseisen, B. Z. (1985). Thinking skills: Meanings, models, materials. A. Costa (Ed.), *Developing Minds* (s. 43-48). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Siegel, H. (1999). What (good) are thinking dispositions? *Educational Theory*, 49 (2), 207-224.
- Sternberg, R. J. (1987). Teaching critical thinking: Eight ways to fail before you begin. *Phi Delta Kappan*, 456-459.
- Tishman, S., Jay, E., & Perkins, D. N. (1992). *Teaching thinking dispositions from transmission to enculturation*. Boston, MA: Harvard University. Haziran 2005'te <http://learnweb.harvard.edu/alps/thinking/docs/article2.html> adresinden alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2002). *Türk Dil Kurumu güncel sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uysal, A. (1998). *Sosyal Bilimler öğretim yöntemlerinin eleştirel düşünme gücünün gelişmesindeki rolü*. İnönü Üniversitesi, Malatya, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Wendy, O. M. (1992). *Critical thinking as "Critical Spirit"*. ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation, The Catholic University of America, Department of Education, O'Boyle Hall, Washington, DC. ERIC-Education Resources Information Center, (ERIC Document Reproduction Service No: ED357006). Nisan 2006'da <http://www.eric.ed.gov/> adresinden alınmıştır.